

WANGROVIECIANA STUDIA ET FONTES

WĄGROWIECKIE STUDIA MUZEALNE

TOM II

pod redakcją

Małgorzaty Kranc i Marcina Moeglicha

Wągrowiec 2014

Spis treści

Studia

ARCHEOLOGIA

- Jakub Linetty, *Rozmieszczenie osadnictwa wczesnośredniowiecznego w okolicach Wapna, woj. wielkopolskie* 7

HISTORIA

- Marcin Krzepakowski, Marcin Moeglich, *Murowana kolumna w „Łakinie” – pochówek konia rotmistrza Łakińskiego, czy barokowy znak graniczny?* 50
- Marcin Moeglich, Jerzy Paluch, *Z dziejów parafii i kościoła pw. św. Katarzyny w Łęgowie* 60
- Marcin Moeglich, *Kaplica i kościół pw. św. Wojciecha w Budziejewku* 72

SYLWETKI

- Jakub Linetty, *Heinrich August Hockenbeck – historyk, archeolog i pedagog* 82
- Leokadia Grajkowska, *Matka Maria Karłowska – błogostawiona z Patuk* 94

Materiały

- Marcin Krzepakowski, *Zabytki metalowe z badań archeologicznych przy ulicy Spokojnej w Wągrowcu* 105
- Marcin Krzepakowski, *Dwa średniowieczne zabytki żelazne z Jeziora Grylewskiego* 133
- Marcin Krzepakowski, *Spis i taksa majątku po zmarłym Stanisławie Wyszomirskim – obywatelu wągrowieckim z 1817 roku* 140

Recenzje, omówienia, polemiki

- Janusz Karwat, *Gołanieccy ochotnicy w Powstaniu Wielkopolskim 1918/1919* [Andrzej Wieczorek, *Gołaniecka kompania powstańcza 29.12.1918 – 16.02.1919*, Bydgoszcz 2013]. 152

Kronika

- Zofia Zawol, *Ważniejsze działania zrealizowane przez Muzeum Regionalne w Wągrowcu w 2013 roku* 155

- Noty o autorach** 163

Z dziejów kościoła i parafii pw. św. Katarzyny w Łęgowie

Abstrakt

W artykule przedstawiono zarys dziejów kościoła pw. św. Katarzyny w Łęgowie oraz okoliczności, w których doszło do zniszczenia budynku świątyni, a w rezultacie do likwidacji miejscowej parafii.

SŁOWA KLUCZOWE: Łęgowo, kościół pw. św. Katarzyny, Ród Zarembów, cystersi.

W XIII w. do grupy najbardziej wpływowych wielkopolskich rodzin rycerskich dołączyli przedstawiciele rodu Zarembów. Swoją pozycję zawdzięczali związkom z ówczesnymi władcami Wielkopolski – Władysławem Odonicem, a następnie z jego synami. Młodszy z nich, Bolesław Pobożny, obdarzył Zarembów szczególnym zaufaniem, promując ich na najwyższe stanowiska urzędnicze i obdarowując posiadłościami¹. Zajmując kluczowe urzędy i dysponując solidnym zapleczem ekonomicznym, przedstawiciele tej grupy krewniczej stali się jednym z filarów władzy wielkopolskiego księcia. Przejawem uznania Bolesława Pobożnego dla zasług Zarembów, było przyjęcie roli ojca chrzestnego Sędziwoja, syna wojewody poznańskiego Janka². W związku z chrztem Sędziwoja wystawiono dokument, na mocy którego książę darował Jankowi szereg posiadłości, m. in. Łęgowo położone nad rzeką Wełną³. Jest to pierwsza znana wzmianka na temat tej

1 J. Pakulski, *Ród Zarembów w Wielkopolsce w XIII i początkach XIV wieku*, „Prace Komisji-Historii. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe”, t. XI, Warszawa-Poznań 1975, s. 125-126.

2 Ibidem, s. 110-111.

3 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I [dalej: KDW I], nr 364. Dokument jest datowany 30 XI 1257 r., jednak w historiografii podniesiono zastrzeżenia co do autentyczności jego treści i chronologii. Wątpliwości w tym względzie wynikają z tego, że trzynastowieczny oryginał nie przetrwał do naszych czasów, a jego treść znamy za pośrednictwem transumptu sporządzonego na początku XV w. Krytyczne uwagi względem omawianego aktu przedstawił F. Sikora, który podkreślił możliwość skażenia jego treści (F. Sikora, *Przywileje rycerskie synów Władysława Odonica. Krytyka autentyczności*, „Roczniki Historyczne”, t. XXXIV, 1968, s. 13. Patrz też: R. Grygiel, *Zarembowie z Jarocina w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, Łódź 1994, s. 50-54). Pomimo przedstawionych zastrzeżeń, zdaje się nie ulegać wątpliwości, że wskazany w dokumencie zakres uposażenia Janka, obejmujący łącznie 13 wsi i miasto Jarocin, oddaje faktyczny stan posiadania tego możnego w okresie panowania Bolesława Pobożnego

wsi. Niestety w treści dokumentu nie wspomniano, czy w Łęgowie istniał już w tym czasie kościół, wydaje się to jednak mało prawdopodobne⁴.

Po śmierci Janka posiadłość odziedziczył jeden z jego synów, prawdopodobnie Wojciech, a następnie jego potomek Sędziwój⁵. Sędziwój Wojciechowiec był ostatnim przedstawicielem rodziny dysponującym prawami do Łęgowa, gdyż w 1319 r. sprzedawał całą posiadłość cystersom z klasztoru w Łeknie⁶. Zawarcie tej transakcji było okazją do opisanego zasięgu posiadłości nabytej przez cystersów. Oprócz właściwej wsi Łęgowo w skład majątku łęgowskiego wchodziły okoliczne żreby o nazwach *Ienchorwo*, *Maslorwo*, *Prostnicy et Znosze*⁷. Od tego czasu klasztor miał prawo czerpać dochody z miejscowych pól, pastwisk,

(J. Pakulski, *Ród Zarembów*, s. 111). Sprawą tą zajął się m.in. J. Bieniak, który uznał, iż do dziedzicznych dóbr Janka należał Jarocin oraz 4 pobliskie wsie, natomiast 5 kolejnych wsi, w tym Łęgowo, Zaremba miał otrzymać od księcia, gdy ten trzymał do chrztu Sędziwoja. Tenże badacz wyróżnił jeszcze trzecią grupę wsi, nadanych Jankowi przez Bolesława Pobożnego w 1257 r. (J. Bieniak, *Krąg rodzinny biskupa kujawskiego Macieja Patuki – korekta do rodu Patuków Władysława Semkowicza*), [w:] idem, *Polskie rycerstwo średniowieczne – suplement*, Kraków 2005, s. 258–259). Korekta przeprowadzona przez J. Bieniaka wynikała z przyjętego przez tego badacza przedatowania chrztu Sędziwoja na okres „1249 lub przed majem 1250 r.” Uzasadnieniem przeprowadzonej emendacji jest spostrzeżenie dotyczące położenia darowanych wsi na obszarze „który w tym właśnie czasie stanowił dzielnicę Bolesława”. (J. Bieniak, *Krąg rodzinny wojewody kaliskiego Beniamina z Koldrębia*, [w:] idem, *Polskie rycerstwo średniowieczne – wybór pism*, Kraków 2002, s. 120. Opinię tę przyjął m. in. M. Hlebionek, *Bolesław Pobożny i Wielkopolska jego czasów*, Kraków 2010, s. 40). Z propozycji J. Bieniaka wynika, że w transumpcie z początku XV w. mamy do czynienia z kompilacją treści trzech odrębnych aktów, z których dwa wystawiono w 1257 r. (nadanie przywilejów celnych dla Jarocina oraz nadanie 4 wsi), natomiast jeden, dotyczący chrztu Sędziwoja i nadania m. in. wsi położonych nad rzeką Wełną, tj. Łęgowa i Zrazimia, byłby wystawiony w 1249 r. lub przed majem kolejnego roku. Interpretację zaproponowaną przez J. Bieniaka osłabia spostrzeżenie dotyczące własności wsi Zrazim, która jeszcze w 1252 r. najprawdopodobniej wciąż była własnością książęcą. Wniosek taki wyprowadzamy na podstawie dokumentu Przemysła I z 1252 r., na mocy którego książę zatwierdzał zamianę wsi *Crudov* za Werkowo, dokonaną z cystersami z Łekna. Jednocześnie książę określił, że od tej pory wieś *Crudov* ma należeć do „provincji łekneńskiej”, a Werkowo do „provincji zrazimskiej” (*Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I [dalej – KDW I] nr 301). Wynika z tego, że w 1252 r. Zrazim wciąż stanowił punkt odniesienia, według którego określano położenie książęcej posiadłości. Z tego względu zasadne jest przyjęcie, że Zrazim w 1252 r. wciąż jeszcze należał do władcy, a zatem zaproponowane antydatowanie chrztu Sędziwoja, podczas którego doszło do nadania tej wsi Zarembom, na 1249 lub 1250 r. wydaje się słabo uzasadnione.

- 4 Obecność miejsca kultu religijnego podnosiła rangę miejscowości, a co za tym idzie, pozytywnie wartościowała hojność darczyńcy. Wobec tego książę nie pominąłby informacji na ten temat w wystawionym przez siebie dokumencie.
- 5 W historiografii Wojciech określane są także imionami Albert (np. w pracach J. Pakulskiego) lub Olbracht (np. w pracach J. Bieniaka), które w średniowieczu były równoznaczne.
- 6 KDW II, nr. 1007, 1008, 1010.
- 7 KDW II, nr 1008 oraz nr 1007, gdzie alternatywna odmiana nazw: *Ianchorwo*, *Maslorwo*, *Prostynie et Znosze*. Na temat lokalizacji poszczególnych toponimów w przestrzeni geograficznej, patrz: A. M. Wyrwa, *Średniowieczne dzieje miasta od lokacji do końca XV wieku* [w:] *Dzieje Wągrowca*, pod red. E. Makowskiego, Poznań 1994, s. 42; M. Moeglich, *Młyny wągrowieckie w „czasach cysterskich” – zarys problemu* [w:] „Wangroveciana. Studia et Fontes”, t. I, s. 13, 16–18.

łąk, jezior itd. Cystersi przyjęli też prawo patronatu nad kościołem w Łęgowie i mogli pobierać należące do niego dziesięciny⁸. Są to pierwsze źródłowe wzmianki o świątyni w tej miejscowości. Parafia i kościół w Łęgowie powstały zatem przed 1319 r., a najbardziej prawdopodobnymi jego fundatorami byli dziedzice Łęgowa – rycerstwo z rodu Zarembów⁹.

Zakup majątku łęgowskiego przez cystersów znacznie powiększył stan posiadania klasztoru w Łeknie¹⁰. W okresie poprzedzającym nabycie tego majątku główna część posiadłości „szarych mnichów” skupiała się na północ od rzeki Wełny, gdzie należały do nich m. in. Rgielsko, Straszewo, Durowo, Bukowiec, a w bezpośrednim sąsiedztwie siedziby klasztoru Tarnowo (obecnie Tarnowo Pałuckie). W ostatniej spośród wymienionych miejscowości zlokalizowany był kościół, którego okręg parafialny obejmował dobra cystersów skupiające się w pobliżu ich siedziby. Zakup posiadłości położonych na południe od Wełny stanowił istotne wzmocnienie podstaw gospodarczych funkcjonowania konwentu, a jednocześnie wprowadzał pod patronat cystersów łeknieńskich drugi (obok Tarnowa) kościół parafialny. Ponadto rozszerzenie „latyfundium” cysterskiego na południe od Wełny przesunęło w tym kierunku geograficzny punkt ciężkości klasztornych dóbr.

Zakonnicy podjęli starania o ściśle ustalenie granic Łęgowa. W 1329 r. klasztor otrzymał w darze od Wierzbiety z Prusiec jezioro *Glamboczko* położone *in hereditate Langkowo* oraz rzeczkę (*fluvium sive rivulum*) nazywaną Żeleźnicą, a także obszar rozpościerający się aż do „wielkiego lasu” i miejsca o nazwie *Szadykyerzs*¹¹. Był to szeroki pas gruntów rozpościerający się wzdłuż starorzecza Wełny, od wschodniego brzegu Jeziora Łęgowskiego, w kierunku Pokrzywnicy i innych wsi klasztornych położonych dalej na północ. W ten sposób cystersi, z korzyścią dla siebie, ustalili zachodnią granicę Łęgowa. Od wschodu miejscowość sąsiadowała z przejętą przez cystersów od króla wsią Łaziska. W 1353 r. opat łeknieński przeniósł ją na prawo niemieckie i sprecyzował przebieg granicy pomiędzy obu wsiami¹².

W 2 połowie XIV w. cystersi podjęli próbę reorganizacji swoich posiadłości. Przede wszystkim dążyli do założenia miasta, które mogłoby spełniać funkcję głównego ośrodka ich dóbr, z targiem obsługującym lokalny rynek wymiany handlowej. Próbę lokacji miejskiej pierwotnie podjęto w Tarnowie (1370 r.), jednak z nie do końca wyjaśnionych przyczyn zamysł ten został zarzu-

8 KDW II, nr. 1007, 1008, 1010.

9 Fundację kościoła mógł ułatwić fakt objęcia biskupstwa poznańskiego przez krewnego właścicieli Łęgowa - Andrzeja Zarembę (w latach 1297 – ok. 1217).

10 J. Śliwiński, *Latyfundium opactwa cystersów w Łeknie: zarys dziejów od połowy XII do końca XIV wieku*, Olsztyn 1995, s. 119-120.

11 KDW II, nr 1105. Rzeczka Żeleźnica stanowi obecnie główne koryto rzeki Wełny na odcinku od Jeziora Łęgowskiego do starorzecza, patrz: M. Moeglich, *Młyny*, s. 17-18. *Szadykierz* to nazwa miejsca położonego na północny-zachód od Wągrowca.

12 KDW IV, nr 2065. Patrz też: M. Krzepkowski, M. Moeglich, *Murowana kolumna w „Łakinie” – pochówek konia rotmistrza Łakińskiego, czy barokowy znak graniczny?* [w tym tomie].

cony¹³. Inicjatywę lokacyjną przeniesiono w inną okolicę. Ostatecznie cysterskie miasto powstało na wyspie położonej w ramionach rzeki Wełny (a więc bezpośrednio przy północnej granicy Łęgowa) i otrzymało nazwę Wągrowiec. Wkrótce rozpoczął się długotrwały, blisko stuletni, proces translokacji klasztoru z Łekna do Wągrowca. Rozwój ośrodka miejskiego w bezpośrednim sąsiedztwie Łęgowa silnie oddziaływał na dalsze losy tej wsi. Utraciła ona dawne znaczenie, co nie pozostało bez wpływu na zasady funkcjonowania miejscowego kościoła. Odtąd pozostawał on w cieniu miejskiej parafii wągrowieckiej¹⁴.

W ostatnich dekadach XIV w. sieć parafialna w dobrach cystersów łeknieńskich uległa stabilizacji i przetrwała przez dwa kolejne stulecia¹⁵. Funkcjonowały tutaj wówczas trzy kościoły parafialne:

Kościół pw. św. Jakuba Apostoła w Wągrowcu;

Kościół pw. św. Mikołaja w Tarnowie;

Kościół pw. św. Katarzyny w Łęgowie.

* * *

Uzyskanie w 1319 r. przez cystersów z Łekna prawa patronatu nad łęgowską świątynią zobowiązywało ich do zapewnienia parafii duszpasterza. Wobec tego funkcję proboszczów w Łęgowie i w Tarnowie powierzano z reguły zakonnikom¹⁶. Zgodnie z informacjami z okresu od końca XVI w., jako tymczasowi administratorzy parafii, spełniali oni swoje obowiązki jako komendarze¹⁷.

Odrębnym problemem było położenie parafii w Łęgowie w granicach diecezji poznańskiej. Ewentualne formalne i prawne przyłączenie parafii łęgowskiej do archidiecezji gnieźnieńskiej wiązało się z korektą ich granic. Do tego jednak ostatecznie nie doszło, a kwestię rozwiązano w inny sposób. W okresie sprawowania funkcji biskupa poznańskiego przez Łukasza Kościeleckiego (1577-1597) kościół łęgowski został formalnie przyłączony do kościoła

13 A. M. Wyrwa, *Translokacja opactwa cystersów z Łekna do Wągrowca. Czas, inicjator i przyczyny translokacji w świetle źródeł pisanych, archeologicznych i podań. Próba naświetlenia problemu*, [w:] *Translokacja opactwa z Łekna do Wągrowca*, pod red. A. M. Wyrwy, Wągrowiec 1998, s. 28-40, gdzie przedstawiona problematyka związana z translokacją klasztoru z Łekna do Wągrowca i przeniesieniem inicjatywy lokacyjnej z Tarnowa do Wągrowca. Zgodnie z ustaleniami A. M. Wyrwy zasadnicze znaczenie w podjęciu decyzji o translokacji, a w konsekwencji rozwoju Wągrowca kosztem Tarnowa, miała destrukcja obiektów sakralnych klasztoru w Łeknie. Inne czynniki, zdaniem tego badacza, miały znaczenie drugorzędne.

14 Pierwsza wzmianka o parafii w Wągrowcu znana jest z odpisu dokumentu datowanego 22 grudnia 1381 r., gdzie wśród beneficjów stanowiących uposażenie miejscowego proboszcza wymieniono m. in. prawo do połowy ryb w stawach łęgowskich (KDW, t. III, nr 1796).

15 Patrz np. J. Łaski, *Liber Beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, t. I, Gniezno 1880, s. 110-113.

16 Por. A. M. Wyrwa, *Klejnot architektury drewnianej ziem polskich. Kościół św. Mikołaja w Tarnowie Pałuckim*, Bydgoszcz 2011, s. 22-27.

17 Patrz: Aneks.

klasztornego, co wiązało się ze zdjęciem z niego jurysdykcji władz diecezjalnych¹⁸. Decyzję tę zatwierdził 4 VIII 1598 r. opat generalny zakonu cystersów Edmund a Cruce¹⁹. Pod względem administracyjnym parafia łęgowska pozostała zatem na terytorium diecezji poznańskiej. Świadczy o tym m. in. brak wzmianki na temat Łęgowa w kolejnych wizytacjach kanonicznych przeprowadzonych w archidiecezji gnieźnieńskiej w XVII-XVIII w.

Cystersi łekneńsko-wągrowieccy, sprawując opiekę nad parafią, byli też zobowiązani do właściwego utrzymania stanu budynku świątyni. Nie sposób obecnie określić, jaki był wygląd pierwszego kościoła zbudowanego w Łęgowie i czy był to ten sam budynek, którego dotyczą opisy z późniejszego okresu. W XVII w. był to niewielki obiekt zbudowany z drewna na murowanym fundamencie, posiadający poza głównym ołtarzem jeden ołtarz boczny, zakrytą stropem, chór i dzwonnice, stojącą obok kościoła²⁰. O utrzymanie świątyni i wzbogacenie jej wyposażenia dbali też parafianie, o czym świadczą wpisy dotyczące darowizn odnotowane w księgach metrykalnych. Przywołajmy przykłady tej ofiarności, gdyż w pewnym stopniu pozwalają zilustrować wyposażenie kościoła w dewocjalia. W 1597 r. *Katarzyna Kruszona i Nowaczka* podarowały obrusy ołtarzowe, a Piotr Łęgowski białą kapę z adamaszku i parę lichtarzy. W 1604 r. Jan Padlewski sfinansował pozłocenie starego kielicha. Nowy obrus ołtarzowy przekazała w 1623 r. *Regina Kaynorka* z Sienna, a *Pasiera* z Czekanowa zasłonę z białym obszyciem na krucyfiks. W 1625 r. Zofia Kaczmarcka z Łęgowa ufundowała pulpit i szafkę. Trzy lata później *panie Świechowaska i Kunarzewska* wzbogaciły łęgowską świątynię w biały ornat. W 1635 r. ks. Łukasz Przysiecki sfinansował pozłocenie srebrnej puszki, która została wykonana ze srebrnego paska podarowanego przez sołtysów z Sienna²¹. Poważnego wsparcia udzielali też zakonnicy z Wągrowca, np. w 1599 r. o. Łukasz ofiarował parę mosiężnych lichtarzy, w 1604 r. o. Krzysztof podarował kościołowi srebrny krzyż, w 1623 r. komentarz łęgowski o. Marcin uprosił od cysterek z Owińsk biały adamaszkowy ornat, a pięć lat później ufundował kolejny ornat. W 1635 r. wągrowiecki klasztor przekazał do ozdobienia wielkiego ołtarza *aniolki z kiercykami*. Z własnych funduszy parafialnych zakupiono: w 1597 r. – trzy ornaty (w tym jeden z adamaszku) i białą kapę, w 1599 r. parę mosiężnych lichtarzy i dwie ampułki, w 1603 r. krucyfiks na ołtarz, dwa lichtarze na mały ołtarz, pstry welon na monstrancję, patenę i flaszkę do mszalnego wina, w 1609 r. – antependium, pioskę i zielony ornat, w 1611 r. zielony ornat z adamaszku, komżę, dwie nowe alby, białą kustodię, w 1618 r. nowy pozłacany kielich, w 1619 r. zlecono wykonanie przez snycerza Gabriela z Go-

18 Patrz: J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1858, s. 414.

19 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie [dalej: AAG], Dyplomy gnieźnieńskie, sygn. 1244.

20 AAG, Archiwum Parafii Łęgowo-Tarnowo, sygn. 16/2 (dane z lat 1624, 1625).

21 AAG, Archiwum Parafii Łęgowo-Tarnowo sygn. 16/2.

stynia postumentu pod Bożą Mękę, w 1624 r. kilka obrazów, srebrną lampę i chustkę do kielicha, w 1626 r. srebrną podstawkę do monstrancji i w 1635 r. portatył do Grobu Wielkopiątkowego oraz połączoną srebrną puszkę.

W ramach prac budowlanych i remontowych postawiono w 1622 r. drewnianą dzwonnice, którą dwa lata później pokryto blachą. W tym samym czasie przeprowadzono prace murarskie przy fundamencie kościoła, odnowiono kruchtę i wstawiono dwa nowe okna: za wielkim ołtarzem i za chórem. W 1625 r. przemurowano szczyt za wielkim ołtarzem, a w 1648 r. wykonywano prace murarskie sklepienia.

Wśród ksiąg kościelnych znajdowały się: *Biblia Polska*, *Postilla Polska*, *Graduał*, *Manuale*, *Dzieje Kościelne od Narodzenia Pańskiego, przetłumaczone przez ks. Piotra Skargę Żywoty Świętych Polskich*, *Brewiarz Rzymski oraz dwa mszały*²².

* * *

W pierwszej połowie XVIII w. budynek kościoła w Łęgowie spłonął w pożarze. Staraniem opatów wągrowieckich odbudowano go w 1751 r. na planie *quadrato rotundo* (prawdopodobnie czworobok z prezbiterium w formie półokrągłej) z zastosowaniem techniki „pruskiego muru”²³.

Obiekt ten przetrwał zaledwie kilkadziesiąt lat, ulegając zniszczeniu wskutek kolejnego pożaru, który wybuchł 28 X 1818 r.²⁴ Spaliły się wówczas także pobliskie zabudowania: plebania, stodoła i stajnia plebańska oraz sąsiadujący z nimi budynek mieszkalny, stajnia i stodoła. Wartość poniesionych strat oszacowano na 1525 talarów, co przekraczało sumę ubezpieczenia obiektu w Towarzystwie Ogniomym (1160 talarów)²⁵. Z różnych względów nie podjęto trudu jego odbudowy. Aby wyjaśnić okoliczności towarzyszące ostatecznej likwidacji kościoła w Łęgowie, musimy wrócić do wydarzeń o kilkanaście lat wcześniejszych.

W wyniku kolejnych rozbiorów obszar Wielkopolski został włączony w granice państwa pruskiego. Wągrowiec i okolice miasta dostały się pod administrację niemieckich urzędników w 1793 r.²⁶ Wkrótce po tych wydarzeniach dobra klasztorne zostały skonfiskowane i przejęte na własność króla pruskiego. Nieprzychylna wobec zakonu polityka nowych władz prowadziła do dalszego ograniczania praw przysługujących klasztorowi, zmierzając

22 AAG, Archiwum Parafii Łęgowo-Tarnowo, sygn. 2.

23 J. Łukaszewicz, *Krótki opis*, s. 414-415. Patrz też: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz. 2, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1902, s. 265; S. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Poznań 1934, s. 118.

24 *Tabellaryczny obraz stanu majątku i szczegółowych stosunków kościoła i parafii łęgowskiej sporządzony i ułożony przez podpisanych proboszczów i prowizorów kościelnych w roku 1829* (w zbiorach prywatnych), k. 1 v.

25 AAG, Archiwum Kurii Metropolitarnej - parafie, sygn. 184/9.

26 B. Piotrowski, *Pod zaborami*, [w:] *Dzieje Wągrowca*, pod red. E. Makowskiego, Poznań 1994, s. 91.

do likwidacji wągrowieckiego konwentu. W tym celu, w 1816 r. zabroniono przyjmowania do klasztoru nowych zakonników. W efekcie liczba mnichów przebywających w Wągrowcu regularnie ulegała zmniejszeniu²⁷. W związku z konfiskatą dochody cystersów wągrowieckich uległy znacznemu ograniczeniu, co uniemożliwiało przeprowadzanie samodzielnej inwestycji związanej z odbudową kościoła w Łęgowie. Z dokumentów dotyczących ubezpieczenia tego obiektu wynika, że z pożaru ocalały tylko trzy dzwony kościelne. Sfinansowanie odbudowy należało do obowiązków króla pruskiego, a gotówka na ten cel miała być pozyskana z *funduszu odebranych dóbr klasztornych*, tj. z przychodów jakie dawały posiadłości skonfiskowane cystersom przez władze pruskie. Władca unikał jednak wywiązania się z tego zobowiązania²⁸. Sprawa przez szereg lat pozostawała nierozwiązana, tymczasem parafia, choć pozbawiona własnej świątyni, nadal formalnie istniała. W latach 1818-1820 zarządzał nią przeor o. Daniel Wągrowski²⁹. Od 1821 r. zarząd nad parafią należał do o. Erazma Boeslera³⁰.

W wyniku pożaru łęgowscy parafianie pozostali bez świątyni i zakonnicy zmuszeni byli do wystąpienia do diecezji poznańskiej z prośbą o wskazanie kościoła, który miał pełnić jej rolę. Początkowo wskazano w tym celu kościół w Lechlinie, co okazało się w praktyce bardzo uciążliwe. Sprawa przynależności diecezjalnej i samodzielnego istnienia parafii łęgowskiej stanowiła już od 1824 r. przedmiot korespondencji prowadzonej pomiędzy administracją kościelną i państwową³¹. W efekcie, w oparciu o rozporządzenia Rejencji Bydgoskiej i Konsystorza Arcybiskupiego w Poznaniu, doszło 21 VI 1830 r. do ustalenia *zasad afiliowania plebanii w Łęgowie do kościoła w Wągrowcu oraz użytkowania jej majątku na terenie Ekonomii Łaziska*³². Parafia łęgowska liczyła wówczas 671 wiernych: 134 z Łęgowa, 27 z Adolfova, 137 z Bobrownik, 35 z Bobrówek, 39 z Jankowa, 17 z Marcinkowa, 43 z Ostrowo-Młyna, 77 z Podklasztorza oraz 162 Sienna i Namoczydła. Posługę duszpasterską sprawował o. Erazm Boesler, który jako „komendarz Łęgowa” zarządzał majątkiem pozostałym po parafii. Ze względu na narastające

27 A. M. Wyrwa, *Opactwo cysterskie Łekno-Wągrowiec (1153-1835/36) – zarys dziejów*, Poznań-Wągrowiec 1994, s. 86-93.

28 *Tabellaryczny obraz*, k. 2 v.

29 *Directorium Officii Divini ac Misarum Juxta Rubricas Generales Breviarii et Missalis Romani Nec Non Decreta S. R. C. Et Constit. Synod. Provincial. ad Usum Dioecesis Posnaniensis, Pro Anno Domini MDCCCXVIII 1818*, wyd. T. Gorzeński, W. Piotrowicz, Posnaniae, s.76; *Ordo Officii Divini ad Usum Dioecesis Posnaniensis Pro Anno Domini 1819*, s. 87; *Ordo Officii...* 1820, s. 71. Patrz też: A. M. Wyrwa, *Opactwo*, s. 92-93.

30 *Tabellaryczny obraz*, k. 4. Patrz też: A. M. Wyrwa, *Opactwo*, s. 93; L. Grajkowska, *Zabytki sakralne Wągrowca, „Ziemia Wągrowiecka”*, 1, 2000, s. 81.

31 W dniu 18 VIII 1824 r. wpłynął do kancelarii naczelnego prezesa Wielkiego Księstwa Poznańskiego wniosek o włączenie parafii łęgowskiej do kościoła klasztorowego w Wągrowcu (AAG, Archiwum Kurii Metropolitarnej – parafie, sygn. 184/9).

32 AAG, Archiwum Kurii Metropolitarnej – parafie, sygn. 184/7.

trudności związane m. in. z dokonywaniem pochówków w odległym Łęgowie, założył nowy cmentarz, zlokalizowany kilkaset metrów na południowy-zachód od zabudowań klasztornych. Grunt przeznaczony na cmentarz zakupił ok. 1832 r. i zalecił w tym miejscu *pochować kości z kruchty i pozostałego cmentarza przy spalonym kościele*³³.

Sprawę odbudowy świątyni zamknięto po ostatecznym rozwiązaniu wągrowieckiego konwentu, do czego doszło na przełomie 1835/1836 r.³⁴ Po kasacie klasztoru powołano nową parafię łęgowsko-tarnowską, której główną świątynią był kościół poklasztorny. Jej pierwszym proboszczem został dotychczasowy podprzeor wągrowiecki ks. Jerzy Niward Musolff³⁵. Oficjalne rozpoczęcie działalności parafii nastąpiło w 1838 r.

Jak wynika z powyższych rozważań, spuścizna po parafii łęgowskiej została przejęta przez utworzoną parafię łęgowsko-tarnowską. Problem odbudowy świątyni stracił aktualność po przekazaniu pod jurysdykcję archidiecezji gnieźnieńskiej kościoła poklasztornego. Zlikwidowano też cmentarz przykościelny w Łęgowie, którego funkcję przejęła nowa nekropolia w Wągrowcu. Parafię łęgowsko-tarnowską zlikwidowano ok. 1925 r., gdy wyłączono z niej kościół w Tarnowie Pałuckim. Restytucja parafii w Tarnowie Pałuckim była związana z dążeniami do uniknięcia strat finansowych, na które narażona była archidiecezja ze względu na podjętą wówczas parcelację dóbr kościelnych. Podjęta reforma spowodowała też zmianę nazwy parafii „poklasztornej”. Od-tąd nosi ona nazwę Parafii pw. Wniebowzięcia NMP w Wągrowcu. Od 1931 r. parafię w Tarnowie Pałuckim przekazano opiece duszpasterskiej proboszczów z Łekna. Natomiast tradycja parafii łęgowskiej, obejmująca okres ok. 500 lat, uległa niemal całkowitemu zapomnieniu.

33 AAG, Archiwum Kurii Metropolitarnej - parafie, sygn. 184/9.

34 A. M. Wyrwa, *Opactwo*, s. 86.

35 T. Nożyński, *Dom sierot w Wągrowcu fundacji ks. J. N. Musolffa*, [Wągrowiec], s. 3-4.

Aneks

Duchowni parafii pw. św. Katarzyny w Łęgowie
wg zapisów w księgach metrykalnych z lat 1594-1820³⁶.

Proboszczowie i komendarze parafii³⁷:

- o. Piotr (1594-1601) – commendarius
- o. Jacobus Tursinen (1601-1608) – commendarius
- o. Martinus (1609-1613) – commendarius
- o. Martinus Igiduanus (1622-1635) – commendarius
- o. Bernardus (1639-1640) – commendarius
- o. Matthias Szamarzevius (1641-1642) – parochus
- o. Albertus Cruinius (1645-1650) – commendarius
- o. Bernard Jasłowski (1670-1672) – parochus
- o. Wiktor Łaigoski (1715-1719) – parochus
- o. Edmund Bernard Gadzinowski (1720-1724) – commendarius
- o. Kilianus Paliwoda (1729-1731) – parochus
- o. Albert Arendt (1790-1806) – parochus
- o. Dionizy Kindermann (1814-1815) – commendarius
- o. Daniel Wargawski (1815-1819) – commendarius
- o. Erazm Boesler (1822-1834) – proboszcz

W latach 1812-1813 duszpasterzem parafii łęgowskiej był komendarz parafii Tarnowo ks. Florian Toczkowski.

Posługę kapłańską w zakresie udzielenia chrztów, ślubów i pogrzebów udzielali również:

- w latach 1614-1619 i 1636-1638 o. Adamus
- w latach 1620-1621 o. Klemens
- w latach 1643-1644 o. Bernardus
- w latach 1651-1656, 1662, 1665-1669 o. Stanisław Criuinius
- w latach 1657-1661 o. Maciej Stanisław Nowicki
- w latach 1663-1664 o. Robert Gutowski
- w latach 1675-1677 o. Alberyk Lisiecki
- w latach 1677-1680, 1685-1687 o. Paweł Klinicki
- w latach 1681-1684 o. Robert Woysławski
- w latach 1688, 1696-1708 o. Bernard Jasłowski
- w latach 1689-1695 o. Grzegorz
- w latach 1709-1711 o. Łukasz Piwecki
- w latach 1712-1714 o. Wieńczysław Roszczyński
- w latach 1725-1726 o. Maciej Nowicki
- w latach 1726-1728, 1735-1742 o. Bernard Dobrzyński
- w latach 1732-1734 o. Józef Adasek

36 Zestawił: J. Paluch.

37 AAG, Archiwum Parafii Łęgowo-Tarnowo, sygn. 16/1-8.

- w latach 1759-1762 o. Iwo Frytkowski
- w latach 1764-1765 o. Walenty Kawczyński
- w latach 1765-1767 o. Teofil Kubowicki
- w latach 1776-1790 o. Edmund Chrzanowski
- w latach 1806-1810 o. Rajmund Boiński i o. Rajmund Sagnowski
- w latach 1810-1811 o. Antoni Kieramuszewski i o. Dionizy Kindermann
- w roku 1813 o. Benedykt Więckiewicz
- w roku 1814 o. Robert Przybyłowicz
- w roku 1819 o. Daniel Szawelski
- w roku 1821 o. Daniel Wargawski
- w latach 1821-1835 o. Jan Cieśliski
- w latach 1836-1840 o. Antoni Szyperski

Kuratorami parafii łęgowskiej byli:

- w latach 1742-1749, 1751-1759 o. Rajmundus Melchior
- w latach 1750, 1762-1763, 1768-1775 o. Niward Radzewski

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kurii Metropolitarnej
 – parafie, sygn. 184/7.
- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Kurii Metropolitarnej
 - parafie, sygn. 184/9.
- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Archiwum Parafii Łęgowo-Tarnowo,
 sygn. 16/1-8.
- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Dyplomy gnieźnieńskie, sygn. 1244.
- Directorium Officii Divini ac Missarum Juxta Rubricas Generales Breviarii et Missalis Romani Nec Non Decreta S. R. C. Et Constit. Synod. Provincial. ad Usum Dioecesis Posnaniensis, Pro Anno Domini MDCCCVIII 1808*, wyd. F. Malczewski, S. Smulski, Posnaniae.
- Directorium Officii Divini ac Missarum Juxta Rubricas Generales Breviarii et Missalis Romani Nec Non Decreta S. R. C. Et Constit. Synod. Provincial. ad Usum Dioecesis Posnaniensis, Pro Anno Domini MDCCCXVIII 1818*, wyd. T. Gorzeński, W. Piotrowicz, Posnaniae.
- Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. I, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877.
- Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. II, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1878.
- Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. III, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879.
- Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. IV, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1881.
- Łaski Jan, *Liber Beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, t. I, Gniezno 1880.
- Ordo Officii Divini ad Usum Dioecesis Posnaniensis Pro Anno Domini 1819*, wyd. T. Gorzeński, Posnaniae.
- Ordo Officii Divini ad Usum Dioecesis Posnaniensis Pro Anno Domini Bissextili 1820*, wyd. T. Gorzeński, Posnaniae.

Tabellaryczny obraz stanu maiątku i szczegółowych stosunków kościoła i parafii łęgowskiej sporządzony i ułożony przez podpisanych proboszczów i prowizorów kościelnych w roku 1829 (w zbiorach prywatnych).

Opracowania

- Bieniak Janusz, *Krąg rodzinny biskupa kujawskiego Macieja Pałuki (korekta do rodu Pałuków Władysława Semkowicza)*, [w:] idem, *Polskie rycerstwo średniowieczne – suplement*, Kraków 2005.
- Bieniak Janusz, *Krąg rodzinny wojewody kaliskiego Beniamina z Kołdrębia*, [w:] idem, *Polskie rycerstwo średniowieczne – wybór pism*, Kraków 2002.
- Grajkowska Leokadia, *Zabytki sakralne Wągrowca*, „Ziemia Wągrowiecka”, nr 1, 2000.
- Grygiel Ryszard, *Zarembowie z Jarocina w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, Łódź 1994.
- Hlebionek Marcin, *Bolesław Pobożny i Wielkopolska jego czasów*, Kraków 2010.
- Kozierowski Stanisław, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Poznań 1934.
- Krzepkowski Marcin, Moeglich Marcin, *Murowana kolumna w „Łakinie” – pochówek konia rotmistrza Łakińskiego, czy barokowy znak graniczny?* [w tym tomie].
- Łukaszewicz Józef, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1858.
- Moeglich Marcin, *Młyny wągrowieckie w „czasach cysterskich” – zarys problemu* [w:] „Wągrowieciana. Studia et Fontes”, t. I, s. 11-26.
- Nożyński Tadeusz, *Dom sierot w Wągrowcu fundacji ks. J. N. Musolffia*, [Wągrowiec] [ok. 1995].
- Pakulski Jerzy, *Ród Zarembów w Wielkopolsce w XIII i początkach XIV wieku*, „Prace Komisji Historii. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe”, t. XI, Warszawa-Poznań 1975.
- Piotrowski Bernard, *Pod zaborami*, [w:] *Dzieje Wągrowca*, pod red. E. Makowskiego, Poznań 1994.
- Sikora Franciszek, *Przywileje rycerskie synów Władysława Odonica. Krytyka autentyczności*, „Roczniki Historyczne”, t. XXXIV, 1968, s. 9-47.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XV, cz. 2, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1902.
- Śliwiński Józef, *Latyfundium opactwa cystersów w Łeknie: zarys dziejów od połowy XII do końca XIV wieku*, Olsztyn 1995.
- Wyrwa Andrzej M., *Klejnot architektury drewnianej ziem polskich. Kościół św. Mikołaja w Tarnowie Pałuckim*, Bydgoszcz 2011.
- Wyrwa Andrzej M., *Opactwo cysterskie Łekno-Wągrowiec (1153-1835/36) – zarys dziejów*, Poznań-Wągrowiec 1994.
- Wyrwa Andrzej M., *Średniowieczne dzieje miasta od lokacji do końca XV wieku* [w:] *Dzieje Wągrowca*, pod red. E. Makowskiego, Poznań 1994.
- Wyrwa Andrzej M., *Translokacja opactwa cystersów z Łekna do Wągrowca. Czas, inicjator i przyczyny translokacji w świetle źródeł pisanych, archeologicznych i podań. Próba naświetlenia problemu*, [w:] *Translokacja opactwa z Łekna do Wągrowca*, pod red. A. M. Wyrwy, Wągrowiec 1998.

Summary

From the history of st. Katherine church and parish in Łęgowo

In 13th century, after prince Bolesław Poboożny's endowment, Łęgowo vil- lage became the ownership of Zaremba family. Arguably, from their initiative, the st. Katherine Church was founded.. The first mention of this object came from 1319 document describing the trade of Łęgowo. Village was sold to the Cistercian monastery from Łekno. Monks, who became owners of this loca- lity took care of the church and local parish. Cistercians were rectors in the parish through the next centuries.

In the first half of the 18th century church in Łęgowo was burnt. In 1751 it was rebuilt thanks to the monks. However, it has survived in this shape for only several dozen years, because of the next fire, which exploded on 28th of October, 1818. Cistercians didn't rebuild the church immediately, because they didn't have enough funds. Their income was confiscated by the Prussian prince, who was obligated to reconstruct the church, but he has protracted with this declaration for several years.

Finally, the church wasn't reconstructed and its function was covered by monastic church in Wągrowiec. This decision was made after the dissolution of monastic assembly in Wągrowiec (1835/1836). The last prior – priest Jerzy Niward Musolff – became the first rector in the new parish. The old congre- gation from Łęgowo became connected to it. The remains that were found in the Legowo church were transmitted an submitted to the new Parish.